

КЪМ ПРОБЛЕМА ЗА ПЪРВООСНОВИТЕ НА ТЕОРЕТИЧНАТА АРХЕОЛОГИЯ

Евлоги Данков

1. Теоретичната археология като антропология в нейните семиотични аспекти

Пътят на развитието на всяка частна наука не е по-различен от този на археологията. Тя започва от емпиричното познание, преминава през неговата систематизация (посредством хипотези) и търси своята завършеност и цялостност в теоретичното познание, което обаче има за своя първооснова метафизиката. Изграждането на собствена теория е критерий за степента в развитието на дадената наука. Естествено това важи и за археологията. Класически пример за преход от емпирията към теорията са такива науки като: физика, космология, химия, биология, психология, антропология, екология, геология и др. Като че ли най-бавно от всички науки се развива археологията, в която все още доминира описателният метод, макар днес да е модерно да се създават хипотези, особено в тракологията. Преди 25 години Жан-Клод Гарден издаде първата **“Теоретична археология”**. Първата публикация в България по теоретична археология е рецензията на тази книга, отпечатана в списание “Археология” през 1987 г. Едва в края на 2007 г. издателство “Фабер” отпечата справочник със заглавие “Теоретична археология” (1). Съставител на справочника е Георги Ковачев. Авторът е включил 157 дефиниции на понятия, проблеми и методи на теоретичната археология, без обаче те да са конструирани според едно теоретично цяло.

Според нас по-важните теоретични понятия и термини са: анализ на седиментите; аналогия; артефакт; археологически данни; археологически обект; археология; геоархеология; гробове; културна екология; културна история; семиотична археология; морска археология; относително датиране; палеоантропология; палеодемография; палеоетноботаника; подводна археология; символна археология; социална археология; стратиграфия; формиране на археологическите обекти; хистограма; хронология на утаените

пластове и др. За съжаление книгата няма рецензент и научен редактор. Това в известен смисъл обяснява и редица пропуски както по отношение на истриографията, така и по отношение на археологическия словник, който трябва да бъде съотнесен с обхвата на археологическия обект, зависещ от неговата семиотична памет. Справочникът в повечето случаи включва дефиниции на понятия, с които борави археологията и според нас е по-правилно да се проблемитизира като енциклопедичен речник. В подкрепа на това наше мнение е и обстоятелството, че в представения “Словник” липсват и някои важни понятия (които имат пряко отношение към теоретичната археология) и на които ще обърне внимание по-нататък дори и при анализа на скалните манастири в България като археологичен обект с изключително сложна семиотична памет. Когато се търси теоретичното равнище на археологията, би трябвало тя да се представя по един систематичен начин чрез основополагащи понятия и принципи. Теоретичните понятия трябва да са свързани едно с друго по логически непротиворечив начин и да не загърбват антропологията, тъй като запаметената дейност на човека прави археологическия обект. Необходимо е да се изяснят и принципите, върху които се основава теоретичното мислене на археологическата наука. Това всъщност касае първоосновите на теоретичната археология. Тези принципи би следвало да играят роля на основополагащи идеи в теоретичната археология. Такава например е семиотичната идея, т.е. идеята за семиотичната памет. Не е възможно да се създаде теоретична археология без методология, като наука изучаваща археологическите методи. В случая такава методология може да бъде самата философската антропология, която се изучава във Философския факултет на Великотърновския университет “Св. св. Кирил и Методий”. Не е достатъчно също да се каже, че съвременната археология е “интердисциплинарна наука”. Необходимо е да се отбележи кои дисциплини си взаимодействат в системата на археологията и по какъв начин. Дори и изкуството може да си взаимодейства с археологическия обект. Най-добре може да се изясни взаимодействието на археологията чрез диахронния подход към археологическия обект в историята на Земята, изучавана от геологията и палео-онтологията. В това отношение Г. Ковачев не е далеч от истината, тъй като споменава на няколко места науката геология и взаимното пресичане на палео-онтологията, палео-ботаниката, палео-географията, с археологията поради пресичане на техните обекти. Авторът споменава също така за стратиграфския метод в Археологията, който всъщност е откритие на стратиграфията и био-стратиграфията като науки за семиозиса в историята на Земята.

Отделните “страти”, т.е. пластове образуват паметта на обекта по един хронологичен начин. По-късно хронологичният метод се използва и в археологията. Семиотичният подход показва, че предметите на науките за Земята и археологията не само си взаимодействат диахронно и синхронно, но и че техните обекти са семиотически (знакови) системи с памет. По-надолу ще засегнем и дефиницията за семиотика, тъй като такава отсъства в “Справочника”. За да има по-голяма яснота обаче при това ще напомним, че стратиграфията на геологичните пластове основателно се нарича **“каменна летопис”**, тъй като геологичната памет е свързана с времето. Тя има своята относителна и абсолютна хронология, съотнесена с движението на слънцето в зодиакалния кръг и с полуразпада на тежките елементи, а не само на въглерод С 14. Според нас върху основата на стратиграфския метод, който включва еволюционните форми на живот (палеонтологията) до появата и след появата на човека, би следвало да се говори за **“археологическа летопис”**. Тази **“летопис”**, както и геологичната, е свързана с паметта, образуваша съответната семиотическа система. Определяща роля и в двата случая играе **“иконичната памет”**. Тази памет предпоставя синтактични, семантични и прагматични отношения. Но основополагащият принцип формулиран още от Анаксагор е: **Всяко във всяко и чрез всяко**.

Геологичната и археологичната **“летопис”**, като семиотически системи, но с различна хронологична (времева) памет, се основават на току що споменатия принцип на Анаксагор: **“Всяко във всяко и чрез всяко”**. Този принцип е възможен само при семиотичните системи с памет. Днес този принцип е наречен холографски и характеризира всяка холографска памет, на която се основава и съвременният холизъм. Принципът се прилага и в Космологията, която отчита т.нар. фосилни лъчения – остатъци от Първоначалния взрив, довел до образуването на Вселената. Такова лъчение например е инфрачервеното, което отначало заблуди немало астрономи, че е открита нова човешка цивилизация в Космоса. Понятието **“фосил”** идва от гореспоменатата палеонтологична наука. Палеонтология всъщност означава (**“стара онтология”**). Чрез нея например се датират скалите, в които са издълбани скалните манастири. Думата “палео” идва от “пеласг” – название на коренното население, обитавало Балканите, Палестина и днешна Централна Италия. Оттук идва и името на геологичната ера – палео-зой, т.е. стар живот в историята на Земята.

Понятието **“онтология”**, включено в името Палео-онтология, както знаем е философско. Онтологията е наука за битийните форми на живота.

Тя е ядро на метафизиката. Но в случая Земята като космическа система (движеща се по орбита около Слънцето) носи в себе си семиотичната памет на палео-онтологията. Именно това движение обуславя археологическия календар, т.е. хронологичното датироване на обекта с памет за времето. Предметният обхват на Палеоонтологията включва появата на живота в историята на Земята преди около 4,6 милиарда години, довел до появата на човека преди около 3,6 млн години. Но археологическият обект в по-голямата си част зависи от историята на кроманьонския човек, тъй като от нея започва неолитът. Достигайки до човека, битийните форми на живот преди човека попадат в предметния обхват и на палеоонтологията, археологията и антропологията. В този смисъл палеоонтологията и археологията са две науки, които си взаимодействат и то доста убедително. Само ще напомним, че откритието на синантропа от Тейяр дьо Шарден (създателят на учението за ноосферата) е направено от специалист палео-онтолог, който обаче създава философско направление, известно като теярдизъм. Но и това откритие, и неговата епоха се изучават и от археолози. Същевременно тук централно място заемат проблемите на науката Антропология като наука за човека и човешката дейност. Но мислещият човек е предмет и на Философската антропология. Все пак не бива да забравяме, че няма немислещ човек. Именно мисловната дейност на човека определя облика на археологическите артефакти и екофактите, изпитали въздействието на човешката дейност върху себе си. Човешкият разум се отнася до гореспоменатата ноосфера и до целесъобразното въздействие и върху екологията на жизнената среда. Това въздействие е в основата на създаването на първите неолитни **“оръдия на труда”**. Суровият материал за първите оръдия на труда е взет от литосферата и от екофактите на биосферата (костните оръдия на труда). Във всяко оръдие на труда е предметена целесъобразна семиотична информация, която касае не само изготвеното оръдие на труда, но и функцията, която то трябва да изпълнява. Именно тази функция, която още не е получила своята пълна реализация, е предшественик на човешкото метафизично мислене като естествена способност на ума и разума. На него се дължи вече възможността да дефинираме предмета на археологията и да използваме съответните познавателни методи. Тук ще напомним, че предметената информация в оръдията на труда може да се измери в **“байтове”**. При измерване на тази информация става ясно, че тя се увеличава в посоката, в която напредва историческото Време. Ако проследим битийните форми на живота в условията на Земята (като **Космическа система с памет и “летопис”**), могат

да се набележат няколко скока в усъвършенстването на живота до появата и след появата на човека. Първият скок е образуването на генетичния код и неговото възпроизвеждане. До *рептилиите* (влечуги) геохронологически това съответства на времеви интервал, известен като креда. Количеството информация в генетичния код превишава количеството на информация в нервната система на живите същества до *Рептилиите*. Те стават носители на точката на “огъване”, след която информацията на нервната система и мозъка започва да надвишава информацията в генетичния код. Нов скок в усъвършенстването на информацията започва с появата на човека. Това същество предметява своя собствена информация в природата и я предава на себеподобните. Чрез тази информация се появява *първата култура и първите духовни ценности*. Археологически за тях се съди дори от полагането на цветя при погребение на покойник. Навярно оттогава се поражда и култът към *Богинята-Майка* (многобройните глинени фигури) и нейната дъщеря *Персефона*. Според нас този култ е трако-пеласгийски. С неговата дейност е свързана и появата на аскетизма.

Културата също е семиотическа система, но ценностното значение е трансцендентно обусловено и касае друг свят. Археологическият обект носи в себе си памет за културата. Така се създава *“Идеята за отвъдното”*, която в неандерталските религии като правило се профанизира. Метафизиката, като *“естествена способност”* (Кант) се усъвършенства най-убедително чрез трансцендентните ценности, които започват да играят роля на *висши цели на разума*. Това обаче става на един по-късен етап. Преди него се извършва *“Неолитният скок”* (Ново-каменната епоха) в усъвършенстване на информацията, която при това е впечатляващо негеоцентрична в много отношения. Този “скок”, който всъщност е скок на духовния живот, съвпада с появата на *“кроманьонския човек”*, който вече гледа на света като стопанин, а не като потребител. Според нас това са гореспоменатите *пеласги*. И последният “скок” в усъвършенстването на семиотичната информация е появата на компютъра, обозначаван като “изкуствен интелект”. Днес той играе важна роля в теоретичната археология. “Неолитният информационен скок”, т.е. началото на Ново-каменната епоха е диаплонно съизмерим с днешната компютърна епоха. Ако трябва да сме по-точни и двата скока са важни за археологията и философската антропология. Първият касае археологичната *“летопис”*, т.е. предмета на Археологията. Неолитният човек започва да култивира природата. Тази информация трябва да бъде разчетена като *“шифрован текст”* (Ясперс говори за

“шифрите на Битието”). Пред тези шифри, “Шифърът на Леонардо”, за когото пише Дан Браун, е една неоспорима профанизация, която няма нищо общо дори и с Леонардо като човек, който създава дори методи, които по-късно се определят в човешката практика. Все пак тук ще напомним, че в една от своите картини Леонардо рисува земните пластове като разлистена книга, “обрасла” тук-там с треви и дребни храсти. В тези седиментни пластове морето е “написало” своята история, ако можем така да се изразим. Истинският шифър на Леонардо всъщност касае музикалната хармония на Космоса, възприета от орфизма и питагореизма. Това няма нищо общо с профанното и фантазно разбиране на Браун, с което се опитват някои да свържат невероятната творческа символна способност на Леонардо. Фантазните магически заклинания и невротични твърдения винаги са пречили на научните открития и Дан Браун никога няма да помогне при развитието на семиотиката като наука за знаковите системи и с които борави антропологията (към която се отнася и археологията).

В Справочника на Георги Ковачев не е посочено заглавието “Теоретична археология” с автор Жан-Клод Гарден. Все пак това е първата книга по Теоретична археология у нас. Тя е преведена от френски на руски език и широко разпространена в България. Именно тази книга отвори пътя на българската археология (и наука) като цяло. Вече споменахме, че в списание “Археология” е публикувана рецензия със заглавие “Теоретична археология”. Така се появяват в нашата историография 2 заглавия “Теоретична Археология”, с 2-ма автори с различни имена, а сега и третото. Когато една книга има претенции за “Справочник”, отсъствието на дефиниция за теоретична археология може да се окаже като голям пропуск. Авторът Г. Ковачев ползва само литература на латиница, но се оказва, че ние българите сме по-напред от всичките взети заедно западни автори, цитирани в Справочника. При това отсъства и Жан Клод Гарден. От гледна точка на теоретичната европейска археология трябва да се има предвид твърдението на Д. Лихачов, че “българите са отломка от най-древния европейски народ”. Според археологическите данни това са трако-пеласгите.

Впечатлява и стремежът на Г. Ковачев да марксистира “Българската археология”, макар че днес българската археология няма нужда от подобни магически заклинания. Още по-малко от магически заклинания се нуждае и антропологическата наука, където и да е тя. Съставителят въвежда статия под заглавие **“Културен материализъм”**. Няма такъв. Културата е семиотическа система. Материалистът може да е културен, може да е и **некул-**

турен. Няма и “материалистическа култура”. Ако е култура тя е информационна, знакова, т.е. семиотическа и следователно не е материалистическа. Вече всички знаят, че информацията не е материя. Поради това “**Културен материализъм**” днес звучи като “**дървено желязо**”. При това семиотичната информация в археологическия обект е пиктографска.

Съвременната семиотика не борави с материята като такава, нито понятието “**материя**” се счита за теоретично и евристично в археологията. Още от времето на Платон и Аристотел е известно, че материята е само възможност. Тя няма **битие-в-себе-си**, а го придобива чрез семиотичните форми в археологическия обект. Това, което няма **битие-в-себе-си**, нямаме и основание да му приписваме действително и реално съществуване. Стрелата може да бъде направена от кремък, бронз, желязо, сребро. Казано накратко, материята е нищо и в неоплатоническата традиция. Веществото “чиста материя” съдържа и форми. При това положение нека се върнем отново на словосъчетанията “**културен материализъм**”(93–94), за да разберем какво би могло да означава – буквално “**културно нищо**”. Как тогава това понятие би могло да работи теоретически в Археологията?! Това словосъчетание очевидно не би могло да работи дори в емпиричната археология, още по-малко в теоретичната. Сам по себе си материализмът е антропологичен проблем, касаещ една нагласа за магическо мислене, склонно към фетишизиране.

В “Справочника” няма и съдържание, което да улесни читателя при търсене на дадено понятие. В момента търсим в Словника отново “Марксистка археология”. То и без това няма такава в науката, но поне да намерим какво е написано за нея. Намерихме я на страница 97-ма. Тя е разположена след “лов и събирачество”. На всичкото отгоре това противоречи на марксовата дефиниция за “човек”. “Марксистката археология”, според Г. Ковачев “се основавала на идеите на Маркс”, но и това не е така. Такива вече няма, а и той не претендира за археолог. “Идеите” на Маркс пророкуваха това за капитализма, което за нещастие се случи точно с комунизма. Комунизмът трябваше да повтори безкласовото общество на ранното “археологическо” човечество, но в края на краищата се появи олигархията. Тя фактически наследи идеята за царството на свободата, но само за някои. Според тези вече остарели магически заклинания авторът твърди, че материалистическата археология се основава върху диалектичния материализъм (с. 97). Тавтологията е очевидна. Срамежливо авторът гледа да пропусне историческия материализъм, защото в случая е “най-важен” за Археологията. И с право

не иска да говори за рухналия исторически материализъм (и комунизъм), защото според нашата българска поговорка: *“В дома на обесения не бива да се говори за въже”*.

Всички знаят, че Маркс не е имал никакъв теоретичен интерес към археологията, а да създаде “Марксистка археология” това може да обясни само авторът как е станало. Все пак ще напомним, че т.нар. “обществено-икономически формации” Маркс твърди, че те са аналог на това, което става в палеонтологията. Този аналог би бил възможен само благодарение на информационната приемственост и то семиотична.

Направената критика на Словника може да продължи още, но ще спрем дотук. Искане ни се все пак да внесем положителен нюанс поради важното заглавие. Най-доброто, което бихме могли да направим е да дадем дефиниции на основни теоретични понятия или термини, които отсъстват в Справочника, а също така и да подобрим някои от тези, които дава авторът, ползвайки само западни източници без да се съобрази с постиженията в България и други славянски страни в археологията. Както виждаме западната литература изобилства с марксистка “добронамереност” и никому ненужна фаворизация на “класовия подход” при революцията. Особено важно е да се има предвид, че на територията на днешна България е открита най-древната писменост в историята на човечеството и тя е пиктографска (йероглифна).

Показателно е, че авторът Г. Ковачев не посочва поне един автор, който е ползвал марксистката археология при изучаване на Палестина, т.е. “Библейската земя”. За тази територия има и общопризната Библейска археология, а филистимците от Близкия изток са пеласгите, наричани “пеласгои” или накратко “гой”, т.е. гоими.

Семиотичният подход в археологията, както вече споменахме, включва и прагматични аспекти. Те се основават на възможностите за познание, които дава една или друга идея. В този смисъл става дума за ценностите (археологически), които я обвързват с аксиологията.

Тук ценността е семантиката (смисълът), който “шифрова” в себе си археологическият предмет с оглед на ефективното познание. Т.нар. археологическа култура се обхваща от реконструкцията на системата от ценности в археологическия обект. Но ценността на археологическия обект може да е и трансцендентно обусловена. Всеки археологически предмет, на когото се придаде съответно научно значение, се превръща в символ, който трябва да бъде “разшифрован” от археолога. Именно той е ценност. Следователно

към археологическите ценности следва да се прибавят и символите, които представят археологическия предмет в качеството на семиотична памет. От тази гледна точка археологическият “текст” е система от символи, които *шифроват в себе си* пряко или косвено *антропологичните форми на живот* от миналото. Те са запазени като памет – дори и на “живия смисъл”. Следва да се прави разлика между ценности и оценки на археологичната ситуация. Оценката все пак зависи и от знанието на археолога, от неговото теоретично мислене и от целите, в съответствие с които се осмисля археологическият предмет на емпирично или теоретично равнище. Главната цел е той да бъде осмислен теоретично и метафизично. Такава оценка най-често е и мнение за разлика от горепосочената ценност, която изразява знание. В съвременната археология най-често се допуска тази грешка – смесване на ценност и оценка, като се предрешава мнението на “Началника”. Така например А. Фол зададе тон за т. нар. “работни” хипотези, които не са никакви хипотези, а мнение. Последното той представя като научно знание от последна инстанция не за друго, а защото е негово собствено. Твърде често археологическата ценност се свързва и с понятието **стойност**. Особено важни понятия в археологията са хипотеза и теория. Но всяка частнонаучна теория получава своята завършеност едва в метафизиката.

Друга важна грешка, която се допуска в съвременната археология е смесването на **ценност** със **стойност**. Стойността е паричният еквивалент на археологическия предмет, в съответствие с търсенето и предлагането на пазара, на няма пряко отношение към теоретичното мислене. Не е задължително пазарната стойност на археологическия предмет да отчита даден теоретичен смисъл. Археологичният предмет може да бъде продаден или купен без да се отчита никакъв научен смисъл. В подобен случай той е само заради своето “архе”. Възможно е и обратното – да бъде надарен с несъществуващ смисъл. Но същият този археологически предмет не може да бъде въведен в науката, ако не се има предвид неговият действителен жив смисъл, който му придава ценност от гледна точка на научното знание за миналото. Много често дори западните автори, които цитира Г. Ковачев, не правят разлика между ценност и стойност. Това се дължи на слабото метафизично мислене. Висшата цел на стойността са парите, приведени към съответния златен еквивалент. Но **висшата цел на ценността е Истината**. Все пак дори най-обикновеният археолог би трябвало да прави разлика между пари и Истина, независимо как се отнася към тях – дали ценностно или “стойностно”. Смисълът, който придава археологът на даден предмет опре-

деля и степента на ценностното (семиотично) значение, съотнесено с Истината, без която нито една наука не би била възможна. Показателно е, че новата книга на Константин Дочев по нумизматика включва не само ценностната функция на монетите, но и тяхната стойност. Ценността включва в себе си и **метафизична действителност**, която като правило не влияе върху стойността, формирана от пазара в дадено време. В това отношение ценността има смислово Битие, а стойността няма, освен парично. В по-широк (онтологичен) смисъл *Битието има ценност пред лицето на Смъртта*. Но тя няма реална ценност за живота. Така битието на ценността придава действителния смисъл на археологическият предмет. Известната формула *“Битието няма ценност, а ценността няма Битие”* е разсъдъчна и за нея няма място в Археологията като исторична Антропология, преосмислена метафизично и от философската антропология. От гледна точка на семиотичния подход особено важна е и културната памет, съхранена в археологическия обект.

Огромният масив от определения на културата изисква все пак някакво обобщение, което да я представи с оглед предметния семиотичен обхват на Археологията. От гледна точка на понятията **“ценност”** и **“стойност”**, които формулирахме по-горе, **“шифрованата”** култура в археологическия обект следва да се определи като **семиотическа(знакова)система**. Предварително се знае, че такава система съдържа в себе си следните аспекти: а) **синтактичен**. Този аспект влияе върху археологичния текст, който може да бъде въведен дори и в компютър (за което вече споменахме, че появата на изкуствения интелект е съпоставима с неолитната културна революция). Тук следва да различаваме текст, който съществува сам по себе си в археологическия обект и текст, който вече е разчетен от археолога и приведен в логически непротиворечив вид като знание за обекта. Логиката, според която се представя такъв текст, може да бъде както формална, така и философска (т.е. метафизична). Граматиката на текста е близка до формалната логика. Това е особено важно за текста, когато се въведе в компютъра или интернет-мрежата; б) **Семантичен**. Отнася се до паметта за живия смисъл на археологическите предмети, които се разглеждат като факти. Сам по себе си смисълът зависи от теоретичната система, в която е включен фактът; в) **Прагматичен аспект**. Касае ценностното значение на идеите, които “работят” при реконструкцията на човешката дейност, чрез семиотическата памет на археологическия обект. Това се и археологическите хипотези, които се основават на идеи; г) **Сигнификативен аспект**. Обхваща начина на

образуване и структуриране на семиотичната памет, включваща човешката целесъобразна дейност в миналото. Именно сферата на човешката разумна дейност във Времето образува Ноосферата като завършващ най-висш етап в историята на Земята и като сфера на метафизичния разум. Като проблем тя излиза на преден план, когато се разглеждат първоосновите на Теоретичната археология и връзката ѝ с философската антропология. Ноосферата обхваща разумната целесъобразна познавателна дейност, която е свързана и с истиността на археологическото познание, което всъщност е и антропологичен проблем.

С понятието ноосфера се обозначава човешката разумна целесъобразна дейност, оставила своя **“отпечатък”**(памет)(4) върху първите оръдия на труда и целесъобразното опитомяване на животните и усъвършенстване на биосферата. Тогава за пръв път природата става цел на конструктивната дейност. Началото на ноосферата съвпада с началото на Неолита и генезиса на неолитната култура, за която казахме, че създава и първата писменост. Общеизвестно е, че понятието **ноосфера** е въведено и разработено най-напред от французите Е. Льо Роа и П. Т. дьо Шарден (палеонтолог). Но тя идва от античното понятие “нус”. Ноосферата, като свобода на разума, преодоляваща несвободата, е критерий за действителна (или мнима) свобода. Началото на ноосферата също съвпада с началото на разумната човешка творческа дейност (определена в археологическия обект като памет). На тази основа ноосферата означава и сфера на свободните творчески възможности на човека, свързани и със създаването на културни ценности, включително и сакрални. Културата противостои на природата като ценност. Ноосферата противостои конструктивно на природната среда. Това противопоставяне Клод-Леви Строс формулира чрез двойната опозиция **“сурово-варено”**. “Суровото” е природата, а “вареното” е културата. Ноосфера означава свобода на човешкия дух чрез Истината като знание, с което започва и се развива науката.

Науката за ноосферата е Ноологията. Ноологията, като метафизика на ноосферата, касае разумната способност на човека. В този смисъл тя е раздел на философската антропология, включваща в своя предмет и логосните форми на археологическия текст, които най-често се явяват като **зародишни форми (архетипове) на сакрална култова дейност**. Праисторическото изкуство концентрира в себе си **стремежа към Битие, Истина, Свобода и Красота**. В Неолита се появява за пръв път естетическо отношение към природата, което по-късно прераства във философската наука

Естетика. Всички тези аспекти са основополагащи духовни ценности, които се коренят в логосната природа на човека – като негова екзистенция (самото разумно, целесъобразно мислене е екзистирание). Ценностното предметяване на информация по един или друг начин в духовната култура е насочено към усъвършенстване на човешкия дух, който иска да се освободи от материята и смъртта. Според наличните данни неолитният праисторически човек условно вече може да се нарече “Бог в материята”, който създава ценности и свой символен свят, наречен **култура**. Тук архетиповете играят роля на универсалии. Вече видяхме, че науката за ценностите днес носи името аксиология. Поради това към известните взаимодействия на археологията с другите науки следва да се прибави и аксиологията. Ако археологията не беше ценностна наука, ние не бихме имали и ценностно отношение към нея и към самия археологически предмет, който е съотнесен и с философската антропология. Чрез ноосферния проблем аксиологията, като наука за създаване например на неолитни ценности, е съотнесена с антропологията. Затова всъщност археологията е антропологична наука по своя предмет и по своите методи на познание.

Индуктивният метод на Теоретичната археология е критерий за нейната теоретичност. За да бъде теоретична, археологията би трябвало да се разглежда като една цялостна логически-непротиворечива система, основаваща се на определен набор от принципи, които играят роля на основополагащи идеи. Тук логическото непротиворечие в значителна степен зависи от индуктивния метод (индукция – лат. *inductio* = насочване на познавателното внимание). На първо място трябва да отчитаме, че индукцията е форма на умозаключение в археологическото познание. Тя осигурява прехода от единичните археологически факти към родово-общии теоретични положения. Най-често се използват три основни вида умозаключение: а) пълна индукция – просто изброяване (популярна индукция); б) научна индукция (Двата последни вида образуват непълна индукция); в) пълна индукция – образува извод или дефиниция на общо положение за даден клас предмети, разгледани в теоретично единство. Индукцията дава достоверен извод, но сферата на нейното приложение е ограничена, тъй като зависи от родовете и видовете, които може да обхване. За разлика от нея, популярната археологическа индукция притежава неограничена сфера на приложение, но нейните изводи са преди всичко мнения. Основно място в научната индукция заемат начините за разкриване на съществените връзки, което предполага сложен **археологичен анализ**, насочен към теоретичния идеал. Научната индукция най-

често включва: Метод на единственото сходство; Метод на единствената разлика; Обединен метод на сходството и различието; Метод на съпътстващите изменения и Метод на остатъците, като индивидуални или видови различия. Индуктивният метод сам по себе си е път (начин) за опитно (емпирично) изучаване на археологическия обект. Отделните факти насочват към общото родово положение, което вече работи с понятията на философската логика. Индуктивният метод не може да се приложи, независимо от дедуктивния. Тук ще напомним за логическото мислене от времето на аристотел, според което то е способност за съподчиняване на понятията по род и вид. В палеонтологията също е налице съподчиняване на фосилите по род и вид.

От казаното дотук се вижда, че теоретичната археология поне за целите на обучението на магистри се нуждае от метафизично обосноваване на нейния предмет и нейните методи. В случая под метафизика разбираме философията като наука, както е дефинирана още от И. Кант. След Кант всички “философствания” ако не са метафизични, не са и философия. Това важи и за философската антропология. Подобно разбиране касае преди всичко философската антропология, която е неотделима от теоретичната археология (схващана като антропология). Както отбелязва Г. Ковачев, разбирането за археологията като антропология има най-много последователи в САЩ. Ние също се придържаме към това схващане, което личи и от цитираната литература по-долу. (Нека все пак тя да се схваща поне като допълнителна библиография за българската теоретична археология).

Макар и да фиксирахме едно сериозно изоставане в областта на теоретичната археология у нас, все пак началото е положено. Очевидно по-нататъшната работа върху теоретичната археология и обучението по тази научна дисциплина следва да се свърже с антропологията, като наука за човека след това и с философската антропология. Археологическият обект (10) се формира изцяло от човешката дейност в съчетание с палеоекологическия. Но тази дейност е осъществена в миналото и съпровожда цялата предистория на обществото, която се обозначава правилно като праистория. Фактически и последната е историческа наука, но се основава на естествения семиозис (памет за миналото). Но тя образува археологическия “текст”. Все пак човешката дейност в археологическия обект е запазена като **семиотическа система с памет** по един адекватен (иконичен) начин. В този смисъл разшифровката на тази памет (шифри) изисква прилагането на семиотиката, като наука за знаковите системи. Паметта, определена в археологическия

обект, е всъщност **“текст”**, който обаче трябва да бъде **“разшифрован”** и декодиран като шифър от археолога в зависимост от степента на неговото знание. Това знание започва да се формира още в процеса на обучението по археология. Щепомним, че К. Ясперс говори за шифри на битието.

Теоретичната археология постига своята цялостност в системата на Антропологията, която изучава и човешката дейност като памет. Но Теоретичната археология получава своята метафизична завършеност във Философската антропология, тъй като тя включва в своя предмет и **метафизичното мислене като естествена способност на човека** (11), използвана особено ефективно в археологичното познание. Представите на разсъдъчното мислене правят възможно възникването на пиктографската писменост.

Ще отбележим, че основните положения, изложени по-горе, касаят и теоретико-методологичните проблеми на съвременната тракология (и орфизма), твърде драстично изостанала от приложението на теоретичното мислене и поради това понякога се получават безплодни дискусии, допълнително объркани от мнения, наричани често **“работни хипотези”**. Истинската дискусия трябва да използва критическото мислене, с което и И. Кант свързва философията като наука, т.е. метафизика. Метафизичният подход към археологическия обект го приближава най-добре към философската антропология, но единствено той позволява да се разкрият истинските първооснови на теоретичната археология. В следващия раздел ще илюстрираме това разбиране със скалните манастири в България.

2. Скалните манастири в България като археологичен обект

В скалите (обект на геологията), сред които е образувана долината на река Русенски Лом (на 6 км. от днешното село Иваново) се намира един от класическите центрове на българския исихазъм. Това е и център на сотериологическото умозрение на православната цивилизация. Трябва да признаем, че исихастките обитатели са издълбани в скалите според явни или неявни геоморфологични съображения, оценени според наличните исихастки потребности. Това също е целесъобразно отношение към природата, съчетано с метафизиката на аскетизма. Църкви и монашески килии съхраняват все още великолепни стенописи-рожда на иконопочитанието, наречено в исихастката традиция на руската религиозна философия имеславие. Всъщност имеславие е всяко богослужение в скалите.

Пещерните манастири са едни от най-старите разновидности на монашеския живот, предлагащи възможности за аскетизъм и метафизично умосъзерцание. Те са характерни също за Египет, Палестина и Италия. Смята се за най-ранните измежду тях че датират от III – IV в. Но пещерни храмове и гробници има още от праисторическото време на кроманьонския човек. Пещерите са центрове и на орфически мистерии.

Обителите се изграждат в “пустини” местности сред скални масиви, образувани най-често в седиментни (образувани в морски условия) скали. От IV в. започва обработка на орфически светилища и тяхното превръщане в скални църкви. Такъв е случаят със скалната църква “Константин и Елена”. Според кроманьонската митология на трако-пеласгите изтокът е на светлината и живота и е свързан с изгряващото и раждащото се слънце. Западът е “светът” на мъртвите. Тук слънцето залязва, за да премине през нощта на материята, където се губи всяка форма. Тук е обиталището на злото, хтоничното. Тази митологична традиция обяснява защо по-голямата част от некрополите на българските селища се правят на запад, ако позволява географската обстановка. Затова в скалните църковни храмове погребенията в новозаветната епоха са обърнати на изток. Заоблената част на църквата от нейната олтарна абсида е архитектурен детайл, останал от времето на орфизма. Самият църковен храм е приемник на орфическото светилище, тъй като ранните християни не виждат съществена разлика между Христос и Орфей. И двамата осъществяват катабазис, и двамата слизат в ада, за да освободят пленените души от Хадес, т.е. Ада като цар на тъмнината. За исихасткия анализ е интересно, че К. Г. Юнг сравнява хистеричната личност с ада. Терапията, която прави психотерапевта на хистеричната личност, Юнг сравнява с катабазиса. “Раят” на хистеричната личност, към който тя цял живот се стреми е всъщност адът, представен в Стария Завет, Тората Талмуда и въобще в неандерталските религии. Този “рай” фактически се свързва с принципа за максималното удоволствие и цели вечното пребиваване в това удоволствие. Зад “детската невинност” в този рай образно казано се крие дяволът, чието име показва, че е диaboличен, т.е. раздвоен чрез своето фантазно финално мислене и действие – противостоящи (според исихастите) на всяка благодат, включително и тази, която е рожба на аскетизма, целящ овладяване на телесните възжеления. Вдетиняването на възрастния човек в исихасткия аскетизъм е недопустимо и то се смята за грях. Това касае преди всичко исихасткия праксис, т.е. исихастката праксеология. Нейната цел е да овладее злото в човешката природа, което се счита че не е от Бога,

а от падналия ангел, т.е. “ангелът”, който е загубил своето небесно Име-битие и е борец срещу всяко благо. В корана той носи името Асраел. Гностическото разбиране за злото всъщност е в основата на исихастката аскеза, осъществявана в скалните манастири. Исихасткото учение има за цел да свободи човешката личност от злото и за тази цел усилено търси метафизични “механизми”, обединени в “стълбицата” на добродетелите на Й. Лествичник. За най-подходящо учение в това отношение те считат праксиса, без овладяването на който не може да се пристъпи към теорията, метафизичното съзерцание на несътворените енергии, т.е. божествени образци е невъзможно. Несъмнено от тази гледна точка апелът, който се приписва на Христос възрастните хора да стават деца, е подтик към инфантилно вдетиняване, който в края на крайщата води до невроза. Тя от своя страна се поддържа непрекъснато от фундаменталната лъжа за вечната девица, т.е. “**приснодевата**” (по Ерих Фром). Исихастите също разбират, че истеричната личност претендира за “приснодева” и очаква да бъде възхвалявана като такава, докато върши обратното и да възлага непрестанно своите сексуални роли под маската на невинното дете. Всъщност това е свещеното блудстване на “вечната девица”, след като изкупва греха си като дава парите за “храма”. Този образ представя в центъра на своя модел “Колелото на живота” Захарий Зограф в Преображенския манастир, на който също принадлежат скални ниши.

Исихастите искат да освободят човешката душа не само от физическото, но и от духовното блудстване в неандерталския “рай”. Това всъщност е личностният образ на неандерталските религии, свързани предимно с магическото мислене и култа към луната, който и днес играе роля на политически символ. Исихастките скални обители нямат нищо общо с тези религии и с този “рай”. Тук централният култ е култът към светлината, при това на първо място се поставя небесната светлина, чиито израз е самото слънце, а върховното Благо е умопостигаемото слънце. От тази гледна точка може да се каже, че метафизиката на исихазма е метафизика на светлината (включително и умопостигаема) и нейните битийни родови форми, които българският аскетизъм обозначава като божествени имена, т.е. образци. Те са всъщност и небесните ангели, които в исихастката традиция придават духовния облик на Трети Рим, за какъвто претендира Търновград.

Никак не е случайно, че скалните манастири в България развиват най-интензивно своята сотериологична дейност през XII–XIV век. Това е епохата на българския Трети Рим. Както ще видим по-нататък, този небивал

устрем на българите към небесното битие е едно духовно възраждане на Православието. Всъщност исихазмът по своите духовни функции е ренесансът на Православието, който намира своя духовен и политически израз в доктрината за Трети Рим.

Скалните манастири в България фактически утвърждават новозаветните религиозни основания на тази доктрина, която български монаси (според Тойнби) след падането на Търновград (като Трети Рим) отнасят в Москва. На първо място това са българските епископи св. Киприан и Цамблак. Те искат да запазят доктрината за Трети Рим, макар и извън България, но тя да остане в системата на Православието, за да дойде онзи момент когато България ще бъде освободена от агарянското нашествие (Агар е слугинята на Авраам). Очевидно и “Авраамовото” нашествие не е благоприятно за българите. То дойде след агарянското. За българските исихасти, както знем, не е приемлива нито неговата “света троица”, нито неговият месианизъм. Показателно е, че големите исихастки обители с доктринално значение за Трети Рим имат за патрон Светата Троица на българската православна Църква, идентична с тази на християнския неоплатонизъм. Такива обители са: Св. Троица на Парория, Св. Троица на св. Евтимий, Св. Троица на Ивановските скални обители. Духовният живот в скалните манастири фактически е насочен както против агарянското, така и против авраамовото нашествие в този свят, което е също в гореспоменатите неандерталски традиции. Култът към Авраам по нашите земи е свързан с многобройни текстове.

В първите векове за християнството църквата играе особено важна роля за развитието на богословието и богословското мислене. Големите скални църкви също са израз на съществуването на монашески живот по време на иконоборчеството, което е имеборчество (противоположно на имеславието).

Особен разцвет църковното изкуство в Кападокия изживява през IX–XII в. Тогава връзките на тази провинция на православието (както я наричат изследователите) с иконопочитанието стават особено близки. Тук се осъществява и синтезът, който прави християнската философия възможна, въпреки закланянето на самозвания апостол Павел. Понякога скалните църкви са наричани **тиваиди**. Името дава египетския град Тива, край който се намират много опшелнически колонии. Пещерните манастири в комплекса “Давид-Гареджа” също са свързани с християнския светоглед (картина на света) на св. Давид Гареджели. Тук името Давид фактически отменя старозаветния Давид, който и без това е грешник. Християнското дърво на

живота започва от Есей, а не от Давид, който отпада и като пророк. Той убива най-добрия си воин – пеласга (филистимец) Урий, защото направил законната му съпруга своя любовница. При това положение е трудно, а и немотивирано да се каже, че Христос е “син Давидов”. Богословието в скалните манастири почти не се занимава с този проблем и фактически го изоставя. Показателно е, че и на сина на император Калоян е дадено името Витлеем. Всъщност тогавашният български патриарх Василий (който би следвало да бъде канонизиран като светец) кръщава сина на император Калоян с току-що споменатото име Витлеем с оглед доктрината на Трети Рим. Плановите на тази доктрина очевидно включва и възможността Витлеем да стане княз на Витлеем – градът, в който е роден Христос, т.е. “синът Давидов”. Тук само ще напомним, че дори цар Фердинанд счита себе си за княз на Витиния – област населявана от пеласгите (филистимците).

Друго голямо скално култово средище се намира в древна Грузия. Тук са пещерните храмове на Вардзия (югозападна Грузия), която представлява своеобразен “пещерен град” с крепостни съоръжения, манастири, обществени, жилищни и стопански помещения, свързани с улици, коридори, площадки, стълби и др. Историята на този град е преплетена с имената на грузинския цар Георги III и царица Тамара. Те дават много средства за неговото изграждане и оставят портретите си по стените на пещерните храмове като ктитори. У нас такъв е благоверният цар Иван Александър. Ще напомним, че през 1083 г. грузинският философ Йоан, приемайки името Петрички, основава в самия Бачковски манастир неоплатоническа философска школа, където се изучава предимно Прокъл Диадок.

“Пещерната цивилизация” включва и огромния комплекс от жилищни помещения и храмове в областта Апулия (южна Италия). Тук също се пазят по стените голям брой стенописи – образци на християнските контакти между ранното християнство. Има останки от култа към Орфей. Всички тези сакрални институции в скалите са в традициите на кроманьонския човек за Балканите и най-вече на орфическите религиозни посвещенски центрове.

Днес най-прочут наследник на скалния монашеския живот са **манастирите** в Метеора, разположени в склоновете на планината Пинд (Северна Гърция) Аналогичен е манастирът в Сарда.

Съществуването на скални манастири е особено характерно и за времето на Първото българско царство (VII–XI в.). Техни останки са запазени в старото култово средище край Мадара, край Провадия и над Варна. Но очевидно има и по-стари скални манастири. Пещерни църкви има и по

склоновете на Шуменското плато, по Искърското дефиле, в източната част на Дунавската равнина. Такива има и в Западна България (в местността Алботин, Видинско и край с. Разбоище Софийско). Срещат се и в Южна България – край с. Маточина (Хасковско) и др. Особено характерен е исихастирят в с. Крушуна. Но най-впечатляващият сакрален център се намира по течението на р. Русенски Лом. Изследователите – алпинисти и пещерници изброяват повече от 360 помещения, изкуствено изсечени и оформени с човешка намеса, като над 40 от тях имат богослужебно и културно предназначение. Всъщност последните са български “институции” на духа. Най-известни са скалните църкви, разположени по течението на реката – в дълбокия ѝ тесен пролом, източно от днешното с. Иваново. Данните показват, че ктитор и поддръжник на този манастир е цар Иван Александър.

Манастирът, който и до днес пази неговата стенописна икона, изобразена на скалата, се намира на “десния и левия бряг” на реката във високите отвесни скали, изградени от сравнително еднообразни органогенни седиментни варовици. Самите скали, в които са издълбани обителите са всъщност гореспоменатата “каменна летопис”, която по възраст надхвърля 70 млн. години. В някои случаи са използвани карстови форми от малки кухини на естествени пещери. В някои скални пещери са запазени следи от живот от още по-дълбока древност. При Камен бряг е запазена пещера, която отначало е орфическо светилище, а по-късно става църква. Важни култови средища по тези земи може да бъдат проследени още от IV–XI в. насам. Високите художествени качества на останалите стенописи и ктиторски портрети свидетелстват за връзката на Ивановската обител със средновековната столица Търново. Нещо повече, Ивановските стенописи допълват представителните такива за исихастката докрина на Трети Рим.

Вече показахме, че най-големият разцвет на сотериологичния аскетизъм в Ивановските скални манастири е през XII–XIV в. Според историческите сведения, както и според самите стенописи и надписи в църквите, тук намират убежище и място за богосъзерцание изтъкнати книжовници и мислители – представители на най-образованите среди през времето на Трети Рим. Тези скални манастири са свързани с такива видни исторически личности като цар Иван Асен II, цар Иван Александър, цар Георги Тертер I, търновския патриарх Йоаким и др. Многобройните запазени по скалите надписи-графити дават представа за популярността на скалните исихастки обители, за хората, които са ги населявали, дори и за техните метафизични проблеми и свързаните с тях символи.

Църквата при Господев дол (3,5 на 5 м) на десния бряг на река Русенски Лом (северозападната част на комплекса) навярно е най-рано украсена с новозаветни посвещенски стенописи. Изписаният в отвора на скалата образ на благославящия Христос “по-стар от дните” символизира вечността на Логоса. Според П.Берон времето започва от вечността. Очевидно църквата дава названието на местността и на самата обител. Впечатлява и малката църквица, посветена на Преображение Христово, която търновският патриарх Йоаким I с участниците си изсича в скалите над с. Красен. Всъщност преображението на планината Тавор се счита за основен мотив на исихазма, иконопочитанието и имеславието (в руската философия). В тази традиция е например и Севастиевата обител, създадена от св. Киприан. Тъй като няма скални пещери на мястото, където е създадена тази исихастка обител, монасите са издълбали под земята “пещера”, за да не се откъсват от първообраза на тази исихастка традиция, която всъщност започва от Парория.

Както става ясно, в запазеното житие на патриарх Йоаким I, още преди царуването на цар Иван Асен I се утвърждава аскетическата сотериология, като за образец служат скалните обители. До с. Красен съществуват и днес останките от такъв скален манастир северно от Иваново. В скалите на “Господев дол” (показателно название) се чете старобългарски надпис: ”Аз Иво Граматик писах тези думи, когато поп бе цар Герги”. Очевидно става дума за цар Георги Тертер. Името му е двусъставно. Известно е, че според книжовната йерархия по това време титлата граматик е на трето място. Над нея е титлата философ, но в надписа е отбелязана точно титлата граматик. Такава титла носи ръководителят на школа. Очевидно в този скален манастир се провежда обучение на млади българи, някои от които по-късно стават и монаси. Въпросната книжовна йерархия в Трети Рим обхваща следните четири степени: писар, доброписец (калиграф), граматик и философ. Както става ясно в скалните манастири на Трети Рим се спазва традицията, която идва от времето на Константин Кирил Философ. Светите седмочисленици също се представят като философи. Константин Костенечки – последователят на Търновската книжовна школа е също философ. В исихастката традиция е известно и името на Закхей Загорянин – философ. Името Загорие носи Централна Северна България. Средновековният Търновград като Трети Рим попада в тази област. Но ние не знаем точно от кое българско селище произлиза Закхей Загорянин – философ. Интересно че географски топоним съвпада с територията, населявана от мизите и трибалите.

Скалните манастири се ползват с авторитет още от времето на Първото българско царство като книжовни центрове. Те са отлични пазители на духовните ценности в Първото и Второто българско царства. Не случайно скалните манастири пазят памет и за времето на гореспоменатия цар Георги Тергер. Вече казахме, става дума за цар Георги Тергер I, който напуска престола си в 1291 г. поради нашествието на татарите. Отначало търси убежище във Византия и вероятно завършва дните си в отшелническите обители край днешното с. Иваново и е погребан сред каменната летопис на скалите. Тук обитава като монахиня и първата съпруга на цар Иван Александър (бивш Ловешки деспот) и майка на цар Михаил Асен, който изпада с конфликт със сина на еврейката Сара и от когото каноничната царска власт фактически е узурпирана.

В скалните манастири се пазят мощите на просиялите монаси, окачени като светци. Те са светци, защото са небесно просияли и точно това изразяват ореолите в църковните стенописи (включително и скалните). Символ на нетленните мощи са скалите, в които се правят скалните църкви, монашеските гробове към тях, които пазят нетленните мощи. Всъщност скалните манастири са сакрални центрове за посвещение в църковните тайнства. Сами по себе си те са приемник на тайнствата, характерни за орфическите мистерии, осъществявани също в скални пещери. Тези мистерии исторически са свързани с култа към скалата, т.е. скалата Бог. Сам Христос определя св. Петър като “камък”, върху когото ще изгради своята църква. Самите български исихасти предпочитат да правят своите църкви в камък, като символ на вечността. Фактически скалните църкви на българския исихазъм следват метафизичното алегорично изказано твърдение, че Христос ще изгради своята църква върху камък, а не върху “пясък”. Скалните манастири в България стриктно следват тази “инструкция” на самия Бог Син. Това е в пълно съответствие с доктрината за Трети Рим, която определя българската Идея на Търновското царство. Не случайно началото на Търновската книжовна школа също започва от пещера, издълбана в коралови риф на бившото долнокредно море, което е съществувало около преди 120 млн. години.

Въпреки всичко скалната църква католикон, чиито ктитор е благоверният български цар Иван Александър е разсечена от широки (скални) пукнатини, които предизвикват повреди и на нейните стенописи. Но благодарение на семиотичната памет днес е възможно да се направят метафизични изводи за качествата и характера на църковната стенопис. Впечатлява,

че в олтарната ниша са запазени образите на църковните светци и отци Йоан Златоуст, Василий Велики, Кирил Александрийски, Герман, Василий, Модест, Никола и Спиридон. Те са изобразени строго фронтално, съпроводени със среднобългарски надписи. Ще напомним, че св. Василий Велики изучава неоплатонизъм заедно с бъдещия император Юлиан – неправилно наречен Апостат. Последният всъщност не е преследвал християните, а само им е забранил да изучават реторика в неоплатоническите школи, тъй като те злоупотребяват със знанията и уменията, които са получили.

На тавана на гореспоменатата скална църква католикон отчетливо се откроява композицията “Слизане в ада”, а също и “Възнесение Христово”. В горната част на северната стена е запазен фрагмент от “Успение Богородично”. Св. Богородица наследява култа към Персефона. Слизане в ада осъществява и Орфей. К. Г. Юнг смята, че психотерапията на гореспоменатата хистерична личност е също слизане в ада от страна на психотерапевта. Ето защо трябва да признаем, че не само този скален манастир, а и всички останали изпълняват терапевтична оздравителна функция по отношение на неандерталското магическо хтонично мислене. Неговата основна характеристика може да се определи като неандерталски “рай”, изграден върху основата на сексуалните възжеления. Само ще напомним, че в този “рай” изначално е внедрена и змията, която има поведение на собственик на “рая”. Именно този собственик съблазни най-напред Ева с наровия плод, наричан скромно в Библията “ябълка”. Всъщност този библейски старозаветен проблем има пеласгийски произход, но е представен деформирано. В орфическата традиция библейското име Ева в действителност е ухапаната от змията и след това съблазнена Персефона (Кора). Именно от името Кора аскетите, които искат да победят телесните възжеления, са получили името **анакорети**. Орфическият мит за Персефона е представен най-ясно и отчетливо в Казанлъшката гробница. Тук наровият плод, т.е. “ябълката на изкушението”, личи отдалеч. Всъщност това обяснява защо ранните християни почитат в еднаква степен Орфей и Христос. Към това следва да се добави и фактът, че Христос е тракийско име, засвидетелствано по един неопровержим начин още от IV в. пр.н.е. Така става ясно, че Йоан (Иван) Предтеча дава трако-пеласгийското име на Иешуа – Христос. В скалните и другите църкви на Трети Рим не случайно Иван (Йоан) Кръстител се изобразява с крила. Според метафизиката на търновския исихазъм крилата са символ на божествените умове. Фактически в доктрината на Трети Рим Йоан Кръстител фигурира като божествено име от небесната йерархия. Самият Иисус Христос е принизен и не се

изобразява с крила, тъй като е приел плът, за да стане богочовек. Така става ясно, че ангелът с името Иван (Йоан) дава име и на самия Иешуа, за да го легитимира като Бог и като богочовек, т.е. като Бог в материята.

Показателно е, че ликовете на светците от скалните църкви се отличават с мека небесна светлина, хармонираща с техните ореоли. Образността на ликовете е подчинена на линейната стилизация на формите, характерна за иконографията на XII в. като етап от развитието на църковната стенопис на Трети Ршим. Те се свързват с фрагментарно запазени стенописи и в малките църкви на хълма Трапезица (Търново), градени по поръчка на българските боляри. Тук на Трапезица е и канцеларията на Трети Рим, където се пази царския печат и се озаконяват излизащите документи с държавен авторитет. На мястото на канцеларията е намерен употребяван булотерион.

Местността “Писмата” (западно от Господев дол, на десния бряг на реката) носи времето на посвещенските стенописи, които са изобразени в скалите и отвън. Тук се намират две важни църкви на Трети Рим. В едната от тях (чиято предна стена е разрушена) личи само сцената “Видението на Петър Александрийски”, на св. Пантелеймон и един по-ясно орнаментиран цикъл, чиито мотиви също намират аналогии с църквите на Трапезица (като сакрален център на българите от Трети Рим).

Впечатлява, че в Ивановските скални манастири се обръща специално внимание на **архангелите**, които св. Евтимий нарича Божествени имена. “Затрупаната” църква (9x4 м) в същата местност е с разрушена южна стена и паднал таван, откъдето идва самото ѝ название. Но тя съдържа много ценни посвещенски стенописи, повечето от които могат да се видят на място, благодарение на усилията на българските реставратори. Някои фрагменти се пазят в Историческия музей в Русе. На северната стена до олтарната преграда е композицията “Събор на архангелите”, което показва, че църквата е посветена на тях, при това във връзка с философия на името като метафизика на исихазма. Затова тази църква и килиите около нея се идентифицират със споменавания в житието на търновския патриарх Йоаким пещерен манастир, посветен на архангел Михаил и изсечен със средствата, предоставени на Йоаким (името Йоаким Бакалов носи и един български философ от с. Батошево) от цар Иван Асен II. Тук, до спомената посвещенска сцена, има запазени останки от киторски портрет на цар – царска корона, над нея надпис “на всички българи” и благославяща десница на Христос като Логос (Слово). Това би следвало да бъде образът на цар Иван Асен II, който основателно нарича себе си “цар на всички българи и гърци”. И това е в

пълно съответствие с доктрината трети Рим. В други сцени са представени деянията и чудесата на светите архангели като божествени имена. Запазени са изцяло или във фрагменти сцените, но вече с новозаветно значение: ”Гостоприемството на Авраам”, ”Сънят на Яков”, ”Възнесение”, ”Носенето на ковчега на завета към Йерихон”, ”Чудото в Хони”(?), ”явяването на ангел”, ”Слизане в ада”, ”Изцеляването на паралика във Витезда” и др. В няколко от тези сцени специално се изтъкват победоносните битки в Новия Завет. Тук името (названието) Витезда е палестинско и означава воден извор. Такива са и българските (топоними, хидроними) и имена на селища: р. Вит, Вития, Воден, Бяташува и др. Преминаването на ”В” в ”Б” очевидно се дължи на римската латинизация.

Имайки предвид спецификата на средновековния светоглед и характерните за исихастката идеология алюзии, касаещи библейски герои и българските благоверни владетели (отменящи Стария Завет) бихме могли да открием подобни аналогии и тук в скалните стенописи. Такива посвещенски сцени в скалните манастири могат да бъдат разглеждани като внушение за връзката между победоносните военни кампании на цар Иван Асен II и най-вече – на битката при Клокотница през 1230 г. (с оглед доктрината на Трети Рим). Така се обяснява по богословски начин и значението на победата на българския цар над солунския император Теодор Ангел Солун също претендира за Трети Рим). Това всъщност е едно от най-важните събития в историята на Югоизточна Европа през XIII в. Вековното съперничество на българите с византийските императори влияе и върху отношението към църквата като пазител на духовните ценности. То се решава в полза на българския благоверен цар от бившия град Мелта (Ловеч) като стриктен изпълнител на доктрината за Трети Рим. Всъщност исихастката метафизика, утвърждавана в скалните манастири, ни позволява да схванем ”небесната” мотивация на тази доктрина, която прояснява и делото на българина св. Киприан в Москва. Нека не забравяме, че той е православният светец, който създава най-много манастири в историята на руската църква. При това всички те следват традицията на търновския исихазъм. Вече споменахме за ”Севастиевата обител”, която е в близост с Твер.

Ще напомним, че в семиотично отношение стенописите на ”Затрупаната” църква показват високо равнище на метафизично църковно естетическо изпълнение. В скалните църкви срещаме модерно за своето време представяне на иконографските форми. Това показват и композиционно представените иконични образи – утвърждаващи иконопочитанието и имеславието в

Трети Рим. Използването на топли тонове от цветовия спектър на дъгата свидетелства за връзката на тези стенописи с водещите тенденции в средновековното изкуство на Трети Рим от тридесетти години на XIII в. Това е един от несъмнените факти на православното духовно възраждане, осъществено чрез исихазма.

Това убедително се доказва и от скалната обител в Иваново – “Съборната църква”. Тя е изсечена в естествена пещера на същия десен бряг на р. Русенски Лом. (Наименованието ѝ идва от голямата маса на целия таван, която е разпиляна на множество късове). След разчистването на скалните блокове се установяват запазени стенописи. Благодарение на усилията на реставраторите стават по-ясни няколко посветителски сцени от новозаветния логосен цикъл: “Благовещение”, “Рождество Христово”, “Сретение”, “Кръщение”, “Възкресението на Лазар”, “Преображение”, “Влизане в Йерусалим”, “Разпятие”. (Днес те се съхраняват в Историческия музей в Русе). Скалните стенописи фактически са образци на посвещение, предназначено за българите. Като жители на Трети Рим, уважаващи усърдно небесното присъствие, при тях последното е като “дом на битието”.

В самата скална църква са запазени и няколко образи на светци. В олтарната абсида е представена и сцената “Слизане на Светия дух”. Светците са в цял ръст (на северната стена). Сред тях се открояват традиционните български светци-воини Теодор Тирон и Теодор Стратилат, които вероятно са нейни патрони. На същата стена се откроява образът на жена-ктиторка с модела на скалната църква в ръце, което е свидетелство за това, че и представители на светските българи поръчват изписването на църкви в отшелническите обители край Иваново. Тези стенописи могат да се датират от втората половина на XIV в. (Е. Балалова). Доколкото става дума за посвещението “Слизане на Светия Дух” ще напомним, че това става в деня на Петдесетница, когато се учредява Църквата като новозаветна институция, обезсмисляща старозаветната и нейната неандерталска култова дейност. Според Евангелията слизането на Св. Дух като дух на истината е съпроводено с “огнени езици”. Присъстващите говорят “всички езици”. По този повод българският възрожденски философ Иван Селимински казва: “Щом са говорили всички езици, значи са говорили и български”. Всъщност той не е много далеч от истината, тъй като езикът на пеласгите (филистимците) и тяхната азбука имат несъмнено сходство със старобългарския език. Така смятат Г. С. Раковски и известният народопсихолог Цани Гинчев от Търново, признат и от Михаил Арнаудов.

Все пак особено значителна идейно-художествена ценност представляват стенописите в скалната църква, наречена “Църквата” (16 x 3,60 м). Неговият тук ктитор е българският **благочестив** цар Иван Александър. Неговият образ е свързан с иконичния модел на самата скална църква, която той държи в собствените си ръце. Изписан е на северната стена (в югозападния ъгъл). По стените на тавана на “Църквата” са представени сцени от цикъла на църковните Празници и “Страстите Христови”. Тук са запазени и две сцени от живота на гореспоменатия св. Йоан Предтеча – “Йоан Предтеча пред цар Ирод” и “Отсичането на главата на Йоан Предтеча”, както и образи на йерусалимски монаси и отшелници (анакорети). В североизточния параклис (5,20 x 2,80 м) са изписани сцени от отшелническият живот на йорданския отшелник св. Герасим с редица картини от неговия отшелнически живот.

Българските зографи на скалните стенописи, които изписват богословските сцени на “Църквата” създават светли изящни образи, в които живее споменът за античната пластика и хармония. Долавя се традицията на елинистичния трако-пеласгийски дух. Това също говори за наличието на исихастко Възраждане на православната цивилизация. Тук всичко монашеско, аскетично е шифровано в църковния стенописен стил. В светлината на формите, в пространствените решения на богатите пейзажи и семиотично представения архитектурен фон се долавя влияние на късноелинистичното изкуство, свързано с елинистичния орфизъм. Тук само ще напомним, че елинизъмът е “пеласгийски синтез” и е неправилно той да се отъждествява единствено с гръцката култура. Елинистичното влияние достига дори в Средна Азия. Да не говорим, че той е изключително силно проявен не само в южната част, но също така в средната и северната част на Балканския полуостров. Сякаш направо са пренесени елинистичните образци – кариатиди, поддържащи покривите или колоните на сградите в сцените “Омиване на краката” или “Съдът на Ана и Кайафа”, декоративните маски, раздвижени в пространството фигури. Това е ярък пример за възраждането на интереса към елинизма и неговото изкуство. Беше определено, че това е белег на ренесанса. По един класически начин кариатидите са представени най-убедително в тракийската гробница при Свещари, която е също елинистична.

Ивановските стенописи са единствените на Балканите, които през втората половина на XIV в. (датират се от шестдесетте години на века) непосредствено продължават православните традиции на мозайките от манастира “Христос Хора” (Кахрие Джами) в Константинопол. Всъщност те са най-високо постижение на исихасткото църковно изкуство.

В стенописите на Трети Рим се долавя нещо ново, превишаващо хармоничния неокласицизъм на византийското изкуство от началото на века. Метафизичният рисунък, изтънченият колорит, изграден от ярки енергии на багри, динамичните композиции изразяват спецификата на тези фрески. Тук впечатляват преди всичко изпълнените с драматизъм и одухотворена страатност образи. До XIV в. събитията от последните дни на земния живот на Христос са третираны като логосни илюстрации на новозаветни събития. Това явление е сродно с така наречения “абстрактен психологизъм” и метафизично мислене, характерно за исихаското богосъзерцание от втората половина на XIV в. Това е свързано и с школата на Търновския патриарх Евтимий. Под влиянието на подобни анахоаретски идеи се формира стиловата исихастка специфика на фреските ва “Църквата”(при с. Иваново).

Историческото място на православните ренесансови стенописи в скалните църкви най-убедително се представя към началото на XIV в. Тук откриваме и експресивният стил, възприет от големия иконописец майстор Теофан Грек, работил в края на века в Русия. Неговото дело е осмислено и от изтъкнатия познавач на православното изкуство Андре Грабер, но той не забелязва ренесансовите черти на това църковно изкуство. Античните модели, към които се обръщат църковните стенописи на скалните манастири, не са възпроизведени непроменени, а са преосмислени богосъзерцателно в контекста на исихастката метафизика. Цялостната интерпретация на тези модели в Иваново е ренесансова по същество, колкото и парадоксално да изглежда това на пръв поглед. Подобни, стремително извисяващи се скалисти пейзажи, намираме и в някои други произведения на изкуството от втората половина на XIV в.. Такъв дух носят и миниатюрите с текста на Новия Завет и Псалтира, пазен в Московския (държавен) исторически музей под № 407.

Стенописите в “Църквата” са най-яркият пример за ренесансовото представяне на драматичната експресия в църковното изкуство от втората половина на XIV в. (Трети Рим). Те изразяват и величието на Трети Рим. Не случайно проблемите на стенописната доктрина на “Църквата”, свързани най-общо с православната иконография, стила, идентификацията на сцените, ценностната програма, датировката и патронажа се занимават редица изтъкнати български и чужди изкуствоведи. Основателно Е. Бакалова внася редица корекции в досегашните становища и по-добре откроява епизодите от цикъла, илюстриран в параклиса, убедително доказвайки, че той е посветен на св. Герасим Йордански.

Относно датировката на самите стенописи все пак остават две мнения, които фактически не противоречат на схващането за исихастското Възраждане. Едното датира стенописите към първата половина на XIV в., а другото през втората половина на XIV в. Според нас през целия XIV век са издълбавани множество скални църкви, някои от които все още пазят фрагменти от посветителски сакрални стенописи. Такива са и църквите в Шуменското плато.

Основателно се предполага, че патронът на “Църквата” от долината на р. Русенски Лом е св. Богородица. Всъщност св. Богородица с корона на главата е новозаветна и с Младенеца възпроизвежда Персефона. Името на аскетите – “анакорети” идва от друго име на Персефона – Кора. Според трако-пеласгийския мит, който съвпада с каноничността на Новия Завет, похитената Персефона в деня на нейната сватба е девата, т.е. тя умира като дева. Във ведически санскрит “дева” означава Бог. На територията на днешна България има поне четири града с името “Дева”. Това име носи и крепостта Девинград край В. Търново. Персефона е всъщност наглед на човешката душа, пленена от Хадес. Именно тя трябва да роди по непорочен начин Бог Син като зачене от “крилатата мълния”, т.е. Логоса. “Непорочното зачатие” е непорочно защото е логосно, метафизично, а не телесно. Именно Логосът “зачева” разума на човешката душа, пленена в телесността на материята. Такова е разбирането за св. Богородица (като космическа душа) в традициите на кроманьонските религии, почитащи слънцето. Същият този мотив неандерталските религии интерпретират изключително в обхвата на телесното (и неговите възжеления), което е основна черта на гореспоменатия от К. Г. Юнг истеричен характер. Неандерталските религии фактически носят белега на истеричността. Този факт е описан по един прекрасен начин от Григорий Климов, който в момента работи в САЩ.

Проблемите, свързани с архитектурния семиозис на скалните храмове, все още не са обект на специално внимание, с изключение на скалните манастири в Иваново и Крушунската обител при едноименния водопад. Най-ранното проучване на манастирската скална архитектура е направено в кратките бележки на К. Шкорпил и А. Василев. Най-добро архитектурно описание на скални църкви е направено за “Църквата”. На тази основа е извършен и опит за установяване мястото на главния вход на “Църквата” и опит за архитектурна възстановка върху основата на семиотичната памет, свързана с дейността на този сакрален посветителски център. За изясняване на така поставените въпроси от значение е да се очертае цялостният

архитектурен семиозис на скалните църкви като обект на археологията. В това отношение за образец може да посочим гореспомнатия скален ансамбъл “Църквата”. Последната, както вече отбелязахме, е скален католикон на царския исихастки манастир. Той е локализиран на около 0,5 км южно от скалите на ансамбъла в м. “Писмата”, разположена в долината на р. Русенски Лом. Мимоходом ще отбележим, че името Русе идва от русалийските празници и русалийските игри. Името Лом е отглаголно съществително в старобългарския език. Край с. Коевци (Павликенско) преминава р. Ломята.

Днес като високи постижения на църковното изкуство, включени в Списъка на световното културно наследство са исихастките църковни стенописи в скалните обители, където всъщност се осъществява ренесансът, свързан с посвещенските образци на доктрината за Трети Рим. Първоосновите на археологическия обект и тук са семиотически, но те са съчетание и с образците на сакралната исихастка иконична образност.

От казаното дотук става ясно, че и скалните църкви като археологически обект имат собствена семиотична природа, свързана с метафизиката на несътворените енергии. На нейна основа се осъществява разшифровката на семиотичната памет, за да се създаде възможност за реконструкция на живия смисъл в миналото. Обектът на археологията е също “текст”, в който е шифровано едно или друго налично битие. Всъщност това е критерий за отделяне времеви обхват на **праисторията** от **историята**. Последната вече се основава на текстове, създадени от човека. Но както видяхме, археологическият обект може да се разпростре и в обхвата на историческото време. Според нас убедително доказателство в това отношение са скалните църкви, които обвързват в едно цяло “каменната летопис”, т.е скалите (в които са създадени свещени храмове на българите), времето когато са издълбани (най-вече епохата на Трети Рим), а също така и скалните стенописи, които вече са обект на изследване от страна на изкуствоведи, философи, богослови. Постарахме се да покажем, че и тук проблемите на археологията са антропологични. Ето защо наистина археологията днес следва да се схваща като антропология. Метафизичните проблеми на антропологията от своя страна принадлежат на философската антропология – дисциплина, която се чете пред студентите от Философския факултет към ВТУ “Св.св. Кирил и Методий”. В настоящото изследване намира място и метафизиката на исихазма, която също може да се разглежда като философско-антропологичен проблем, тъй като е рожба на съзерцателен и посвещенски аскетизъм, упраж-

няван от човека. При това основните цели на този аскетизъм са сотериологични. Може да се каже, че в разгледаните по-горе скални манастири като обект на археологията се осъществява най-висшия посвещенски съзрцателен аскетизъм в историята на европейската философия. Ето защо и тук археологията и философията са взаимосвързани посредством семиотичната (знакова) памет, осъществена като “текст”, т.е. прототекст.

ЛИТЕРАТУРА

1. **Ковачев, Г.** (съст.) Теоретична археология (справочник). В. Търново. Фабер 2007. 180 с.
2. **Данкова, Р.** Ноосфера и екология. София, 1985, с. 3–27.
3. **Данков, Е.** Теоретико-методологически проблеми на биостратиграфията. – Сп. на Българско геологическо д-во, 1980, № 3, с. 319–321; **Данков, Е., Х. Данков.** Актуални проблеми на съвременната екология. Шумен, 1978, с. 3–15.
4. **Данков, Е.** Проблемът за йерархията на времето в Обща теория на Земята – в: Юбилейна науч. сесия, посветена на 1300 г. на Българската държава и 10 г. от основаването на ВПИ Шумен “Епископ Константин Преславски”. Шумен, 1982, с. 164–165.
5. **Данков, Е.** Метафизични проблеми на археологическата наука. Философия и наука. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий” 1997, с. 64–87; **Кардашев, Ц., Е. Данков.** Философска мисъл. 1983, №1, с. 28–38.
6. **Данков, Е.** Донаучната картина на Света, като предистория на Науката – в: Сб. от науч. трудове и материали по история и теория на науката и техниката. Т. II, София 1983, с. 89–110.
7. **Данкова, Р.** Философия на културата. Първооснови на културното битие. В. Търново, Унив. изд. “Св. св. Кирил и Методий”, 2001, 304 с.
8. **Данков, Е.** Малък енциклопедичен речник по социално-икономическа екология и експертиза, Свищов. Издава Българско екологическо д-во, 1984, 81(съавтор).
9. **Данков, Е.** Мястото на диахронния подход в прогнозирането на жизнената среда. – В: Конференция с международно участие по тех. – икон. проблеми на въздействието върху околната среда и човека на тема “Ролята на екол. фактор в теоретичната организация на производството”, СВИЕКО.84 III. Свищов, 1984. с. 240–336; **Данков, Е.** Най-старите палеологични данни в района на университета. Унив. известия, тримесечен бюлетин, Година I, брой 3 и 4, В. Търново, 1983, с.38–39; **Данков, Е.** Екологични аспекти на взаимоотношението между обществото и природата. Философско-методологични проблеми на

семиотиката. – В: *Философия, методология, евристика (Програма за дискуссионен клуб Сократ)*, В. Търново, 1989, с. 23–32

10. **Гарден, Ж-Кл.** Теоретическая археология, Москва. 1983; **Е. Данков**, Рецензия на книгата. – *Археология*, кн. II, 1987, с. 39–41.

11. **Миленкова-Киен, Р.** Увод в семиотиката, С., САНРА 1999, с. 140; При написването на своя учебник Р. Миленкова-Киен се позовава неколкократно на две публикации на Е. Данков: Една хипотеза за семиотичната интерпретация на геомегричния модел на човека (като микрокосмос) от Орловец; Някои паралели върху мегафизиката на духовния живот. В: *Известия на Историческия музей – В. Търново*, 12, 1997, с. 71–80; *Стилистика и семиотика*. В: *Годишник на ВПИ Шумен*, 5А, 1981, с. 49–77; Прилагането на семиотичния подход при изучаване на геологическото и археологическото минало до появата на ноосферата е осъществено за пръв път в дисертация за д-р на философските науки, която е защитена през 1977 г. във Философския факултет на Московския държавен университет “М. В. Ломоносов”.

12. **Шкорпил, К.** Опис на старините по течението на р. Русенски Лом. С., 1914. От вниманието на Шкорпил убягва доктрината за Трети Рим.

13. **Василев, Ас.** Ивановските стенописи. С., 1953.

14. **Craber, A.** Les fresques d Ivanovo et L art des Paleologues. Bizantion, fascio 2, vol. XXV–XXVI–XXVII, 1957; **Бичев, М.** Стенописите в Иваново. С., 1965. М. Бичев не успява да долови мегафизиката на исихазма; **Velmans, T.** Les fresques d Ivanovo et la peinture bizantine a la fin du Moyen age *Jornal des savants*, 1965; Тук също не е схваната доктрината за Трети Рим и посветителската функция на скалните манастири.

15. **Данков, Е.** Метафизика на исихазма. (Християнската философия в традициите на Търновската книжовна школа. Том първи. С., Издателство Образование, 1999, 345 с.; **Данков, Е.** Онтология на иконата и сътворяване на природата в исихазма. – Доклад изнесен на международна научна конференция: Книжовната и аскетическата школа на преп. Гпигорий Синаит и преп. Теодосий Търновски в духовната култура на Юоизточна Европа. 20–21 октомври, 1995, Великотърновски университет “Св. св. Кирил и Методий”.

16. **Данков, Е.** Увод във философия на природата. Към онтологията на битийните форми. Велико Търново, Университетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, 2002, 303 с.